

Postmodern kärlek

Per Magnus Johansson¹

Artikeln kontrasterar den kärlekssyn som psykoanalysens grundare Sigmund Freud givit uttryck för mot den analys av vår samtids kärlek som sociolog Eva Illouz nyligen presenterat. Skönlitterära verk från 1960-talet (Lawrence Durrell) och 2010-talet (Lena Andersson) exemplifierar hur kärlekens väsen i fiktiva verk förändrats från (för) modern till postmodern tid. En slutsats är att den poetiska klangen, gåtfullheten, riskerar att gå förlorad i den kärlek som förs ut på den fria, kapitalistiskt impregnerade marknaden. Som försvarare och frambärare av kärlekens poesi i postmodern tid framstår Julia Kristeva och Philippe Sollers. Röster från den psykoanalytiska praktiken framträder i texten. En komplex och sammansatt situation beskrivs. Författaren avrundar artikeln med en personligt hållen passage om kärlekens villkor.

Kärleken i det postmoderna samhället, vad finns att säga om den? Frågan är naturligtvis oändligt omfattande och risken för att hamna fel och gå vilse är överhängande. Icke desto mindre, och kanske på grund av detta, är det mitt intryck att forskare – psykologer, psykoanalytiker, historiker, litteraturvetare och sociologer – i dagsläget sysselsätter sig med frågan. I detta sammanhang kan jag nämna två internationellt uppmärksammade forskare och kvinnor, Eva Illouz och Julia Kristeva. Den förra utgav för några år sedan en sociologisk studie över varför kärleken i så hög grad är smärtfylld. Den senare publicerade förra året, 2015, tillsammans med sin man, Philippe Sollers, en bok om äktenskapet i vilken de ser det som ett uttryck för de sköna konsterna.

Även flera i vår tid uppmärksammade skönlitterära författare sysselsätter sig med samma tema. Den prisbelönta författaren Kristian Lundberg nämner i ett

1. Per Magnus Johansson: Docent i Idé- och lärdoms historia vid Göteborgs universitet. Grundare och redaktör för kulturtidskriften *Arche*. Författare till mer än 150 texter. Privatpraktiserande psykoanalytiker. Mail: archepmj@gmail.com

nummer 2015 av Författarförbundets tidskrift *Författaren* att han ämnar ägna sig åt att skriva om kärleken i sin kommande bok. Som bekant för de flesta i Sverige har Lena Andersson under de senaste åren publicerat två romaner på temat kärlek vilka lett till livliga diskussioner, inte bara vad gäller temat och hur hon gestaltar det utan också beträffande förhållandet mellan fiktion och verklighet, och vice versa. Kärlekens och sexualitetens villkor har sedan 1900-talets början befunnit sig och befinner sig fortfarande i en process av förändring. Dessa förändrade villkor skapar behov av reflektionsarbete.

Kärleken och dess gåtfullhet behandlas alltså av forskare från skilda discipliner och av skönlitterära författare. Till detta kan läggas en inte helt oviktig sak, nämligen att *kärleken* är en del av den politiska kampen. Allt sedan Riksförbundet för sexuell upplysning (RFSU) bildades 1932, det vill säga två år innan Svensk-finska psykoanalytiska föreningen bildades, har kärleken och sexualiteten i exempelvis Sverige varit ett objekt för politisk strävan och kamp. Bortom den direkta politiska diskursen om rätten till ett eget valt kärleksliv, i det psykoanalytiska arbetet, talar patienter och analysander om kärleken och de konfliktfyllda problem den vållar dem; de söker i det psykoanalytiska arbetet sätta sanningssökande ord på något högst personligt. Och slutligen, i vardagslivet, så levs kärleken privat utan att någon annan än de inblandade får ta del av den.

Freuds kärlekssyn

För att få en bakgrund tror jag att det är centralt att påminna om en väsentlig frågeställning. Jag gör det genom att rekonstruera delar av Sigmund Freuds tänkande. Freud (1856-1939) lyfte fram att hans patienter hade svårigheter som visade sig i deras oförmåga att arbeta och att älska. De led av att inte få tillgång till sin lust. Att den psykoanalytiska behandlingen syftade till att möjliggöra något med avseende på dessa oförmågor innebar inte självklart att alla lyckades omvandla dem till förmågor. Det var med andra ord inte självklart för Freud att alla hade förmågan att förbinda sig till arbete och i kärlek till en annan person. Det är centralt att hålla i minnet att den tidsperiod Freud verkade inom tillhör den begynnande moderna eran – mellan 1870-talet och fram till sin död 1939 – i västerländskt samhällsliv; de sociala strukturerna och levnadsomständigheterna var ur flera aspekter annorlunda jämfört med tiden innan Freud liksom i förhållande till vår egen tid. Världen förändras. Något var annorlunda, men något annat var detsamma. Det ena – olikheten – är lika viktigt som det andra – likheten.

Freud hade uppfattningen, till viss del i relation till sin konsekvensuppfattning beträffande kärleken, att den var analyserbar, eller, om jag tolkar Freud försiktigt, att delar av kärleken under specifika betingelser och uttryck var möjliga att analysera. Dels kunde man analysera vad han ansåg vara universella villkor för kärleken och dels kunde psykoanalytikern förstå den enskildes sätt att förbinda sig i sitt kärleksliv i förhållande till hans eller hennes uppväxt. Han hävdade att diktarna beskriver kärlekens villkor, men att de så att säga är tvingade att i sin beskrivning av dem – med andra ord hur människor gör sina objektval, liksom hur de, som han uttryckte det, "bringar sin fantasi krav i samklang med verkligheten" – låta beskrivningen färgas av att de måste erbjuda sin läsare "intellektuell och estetisk njutning samt vissa känsloeffekter". Detta framkommer i artikeln "Om en särskild sorts objektval hos mannen", skriven 1910. Artikeln – en av tre – ingår i *Bidrag till kärlekslivets psykologi* som publicerades 1918.² Vetenskapen har emellertid inte sådana krav, hävdade Freud, ty den svarar mot det mest långtgående avstående från "lustprincipen som vårt psykiska arbete är i stånd till".³ Det fanns, enligt Freud, en strängt vetenskaplig bearbetning av människans kärleksliv, och den ägnade sig psykoanalysen delvis åt.

Freud har en principiell tanke som är viktig beträffande kärleken, en tanke som betonas i *Bidrag till kärlekslivets psykologi*. Den innebär att den enskilda människan är präglad av barndomen med avseende på sina kommande val av kärleksobjekt. Det är utifrån denna prägling i barndomen under rådande kulturell diskurs som kärlekens universella drag, enligt Freud, avspeglas i individen; människan älskar olika men ändå lika. Barnets förhållande till sina båda föräldrar kommer att strukturera sättet på vilket hon/han senare i livet väljer sitt, eller sina, kärleksobjekt. Freuds generella utgångspunkt var att barnet hade en far (man) och en mor (kvinna) och dessutom syskon. Han levde i en period då skilsmässan höll på att legaliseras och hade en för sin tid tolerant syn på skilsmässan, vilket betyder att han ansåg att det ibland kunde vara nödvändigt med en skilsmässa även om det enligt Freud var barnen som ofta fick betala ett pris för föräldrarnas skilsmässa.

2. Freud, Sigmund. *Samlade skrifter av Sigmund Freud (S Skr)*, band V ("Sexualiteten") (1998).

3. Freud, *S Skr V* (1998), s 185.

Kärlekens allmänna villkor och samhällsnormer

Låt mig ta ett exempel som utgångspunkt för vidare reflektioner om kärlekens allmänna villkor, nämligen frågan om homosexualitet. Inom parantes kan nämnas att Freud hade en för sin tid ovanligt öppen och tolerant syn på homosexualiteten, vilket bland annat framträder i hans verk om Leonardo da Vinci och inte minst och på ett annat sätt i hans råd till en mor som i förtäckt ordalag talade om sin homosexuelle son.⁴ Som historiker känner jag väl till att människors intresse för historia är svagt och människor tenderar att glömma bort historien. Homosexualiteten var i Sverige fram till 1944 en brottslig handling. Det betyder att de homosexuella levde i skymundan, i skräck och i hemlighet. De levde i rädsla och präglades av skam. Fram till 1979 var homosexualiteten, det vill säga för mindre än fyrtio år sedan, betraktad som en mentalsjukdom enligt den amerikanska psykiatriska diagnosnomenklaturen. Homosexuella i Sverige har sedan 2009 rätten att ingå samkönade äktenskap. Sedan 2010 har de homosexuella i vårt land rätt att gifta sig och att adoptera barn. Sedan några decennier tillbaka används regelbundet i massmedia uttrycket att "komma ut", vilket innebär att den homosexuelle, man eller kvinna, berättar om sina sexuella preferenser. Denna kärlekens diskurs är sällan präglad av poetiska inslag, inte heller brukar den försöka fånga kärlekens mystik och mångfald, utan det blir mer en politisk ton som präglar den; en känsla av befrielse präglar personerna som framträder. Dessa framställningar får många gånger större medial uppmärksamhet beroende på i vilken mån det handlar om så kallade kändisar, alltså om människor som antas ha allmänt intresse.

Det är i detta sammanhang viktigt att påpeka att den diskussion som förts bland psykoanalytiker om normalitet inte sker oberoende av samhällets diskussioner om gränser, normalitet och tabu. Den samhälleliga synen på vad som är normal kärlek, och vad kärlek är, påverkar också psykologiska teorier om så pass laddade och känsliga frågor som sexuella beteenden och preferenser. Andra sexuella handlingar och beteenden, som exempelvis onani, har på

4. Gay, Peter (1988), *Freud*. Svenska översättningen utkom 1990. "Jag förstår av Ert brev att Er son är homosexuell. Det slog mig att Ni själv inte använder denna term i Era uppgifter om honom. Får jag fråga varför Ni undviker den?" Senare i brevet skriver Freud: "Homosexualitet är förvisso inte någon fördel /.../ men den är ingenting att skämmas för, inte någon last, inte någon förnedring, den kan inte klassificeras som sjukdom; vi betraktar den som en variation av den sexuella funktionen, uppkommen genom ett visst avbrott i den sexuella utvecklingen." (Gay (1990), s 633.)

samma sätt genomgått likartade attitydförändringar. En enskild människas bedömning av om en handling eller ett beteende tillhör den vanliga människan eller om handlingen är onormal eller beteendet är onormalt påverkas av den samhälleliga och juridiska bedömningen.⁵ Psykoanalysen har genom att den teoretiserat över sexualiteten i dess olika former haft ett nära förhållande till frågan om vad som är normalt och vad som är onormalt. Psykoanalysen har ömsom anklagats för att vara alltför politiskt radikal alternativt för att vara värdekonservativ. Detta faktum visar hur centrala och känsliga frågeställningarna om normalitet har varit och är. Vad som är normalt och vad som är tillåtet griper in i de fundamentala mänskliga frågeställningar som psykoanalysen tar sig an.

En annan i sammanhanget avgörande fråga gäller familjebildning. Traditionellt sett förbinds kärleken i hög grad med förhoppningen om barn; kärleken skall leda till en fortsättning, en förlängning, eller som man säger i juridiska sammanhang, en genealogisk överlåtelse. Freuds resonemang kring kärleken mellan kvinna och man kan inlemmas i denna förhoppning. Vem eller vilka kan bilda familj? Det postmoderna samhällets svar är "alla som fyllt 18 år". Det svaret innebär också att ensamstående kan adoptera barn och bilda familj. Den enda gräns som gäller har med åldern att göra; en person som vill bilda familj genom att adoptera barn bör inte ha överskridit 45 år. I kölvattnet av denna fråga finns också frågan med vem man kan gifta sig. I Sverige var giftermålet fram till 2009 reserverat för man och kvinna. Innan dess, från och med 1995, fanns möjlighet att registrera könsneutralt partnerskap. Det omvandlades således 2009 till en könsneutral äktenskapslag. Idag kan man och man, kvinna och kvinna, transperson och transperson gifta sig med varandra. Det är också så att på några håll i västvärlden kan man gifta sig med sig själv. Den som det fram till nu inte går att gifta sig med – om jag håller mig till Sverige – är en person som inte fyllt 18 år. Man har inte heller juridiskt stöd för att gifta sig över etablerade artgränser. Men därutöver finns inga begränsningar fränsett att det inte är möjligt att som förälder gifta sig med sitt barn, inte heller är det tillåtet för helsyskon att ingå äktenskap. Men den senare frågan ligger i tiden; det finns ett tyskt syskonpar som skaffat barn; visserligen ingrep det tyska rättsväsendet men inte ens fällande dom, efter utdragna rättsprocesser, lyckades få syskonen att avstå från att skaffa fler

5. När det gäller utvecklingen av vår tids diagnostiska manualer kan vi spåra en likartad svårighet att hitta fram till ett grundläggande system för klassificeringen, ett system som skulle stå oberoende av ideologiska förändringar och föreställningar.

barn.⁶ Svensk lagstiftning kan, efter prövning, tillåta äktenskap mellan halvsyskon. Med andra ord kan man säga att det finns två gränser som på något sätt upprätthålls i dagens samhälle. Den ena svarar mot att samhället betraktar ålder som en relevant gräns; under en viss ålder är äktenskapet – och kärleken inom dess ram – inte tillåtet. Pedofili är brottsligt, liksom det sexuella utlevandet mellan förälder och barn. Inte heller barn (under 18 år) får gifta sig. Om den ena gränsen rör ålder så handlar den andra om nära blodsband. Freud tänkte sig aldrig att två personer med samma kön skulle kunna gifta sig eller bilda familj. Än mindre att de skulle kunna adoptera barn. De kulturella och ideologiska förutsättningarna fanns inte för att Freud skulle skriva om de frågeställningarna. Däremot fanns blodsbandsgränsen och frågan om åldersgränsen närvarande i Freuds tänkande.

Det är säkerligen så att i framtiden kommer även dagens rådande gränser att ifrågasättas och debatteras. Vi lever i en epok som oreflekterat använder ett av de uttryck som användes som slogan 1968 på Sorbonnes väggar: det är förbjudet att förbjuda! I det närmaste varje gränssättning upplevs idag som ett uttryck för, som man säger, det patriarkala förtrycket. Varje nej bör undersökas och eventuellt förvandlas till ett ja. En gräns upplevs ofta som en begränsning, det vill säga att det är negativt. Ett tabu beskrivs inte sällan som ett uttryck för den gamla tidens fördomar.

I linje med detta framträder en viktig skillnad i förhållande till den epok som präglade Freud och som brukar betecknas som sekelskiftets Wien. Freud upptäckte att människor hade fantasier, hemliga och omedvetna, liksom drömmar som också byggde på omedvetna önskningar, vilka Freud ansåg kunde begripliggöras. Dessa fantasier – och drömmar – kunde framstå som hotande, berikande och överraskande. Freuds tanke var inte att de alltid skulle levas ut utan snarare, i enlighet med fransk psykoanalys, skulle de inlemmas i en symbolisk ordning och därmed bli analyserbara. Vår tid präglas snarare av att fantasier inte bara kan utan bör förverkligas, med andra ord utlevas. Till detta skall läggas en viktig anmärkning och en reservation. Vi vet inte exakt hur människor i en befolkning tänker och tycker om de transformationer som kärleken och kärlekens villkor sedan efterkrigstiden genomgått och alltjämt genomgår i västvärlden. Vad vi säkert kan identifiera är vad lagstiftningen säger, och de konflikter och dispyter som den förändrade lagstiftningen ger upphov till. Vi kan studera debatterna på kultursidor, i ideologiska texter, i vetenskapliga artiklar och i olika debattprogram. Och vi kan lyssna

6. Hipp, Dietmar (2008), "Gefährliche Liebe", i *Der Spiegel* 11/2008, s 62-65.

på våra analysander och patienter. Fiktiva verk som berör kärleken kan naturligtvis också leda till kunskap och till fördjupade diskussioner. Ett känt historiskt exempel är Gustave Flauberts roman *Madame Bovary* (1856).

Kärlekens fenomenologi och kärleksideal

Efter denna bakgrundsskiss avser jag att mer specifikt belysa antagandet att det finns vissa universella fenomen som karakteriserar kärleken och att det finns icke historiskt färgade och universella inslag i kärlekens fenomenologi. Freud antog att sådana fanns. Det var en av anledningarna till att han sökte svar på kärlekens problematik och gåtfullhet i den grekiska mytologin och i äldre klassiska texter. Kärlekens fenomenologi, dess universella karaktärsdrag, kan sökas i hur kärleken visar sig inom såväl poesin, dramatiken och epiken som inom essäistiken. Allt ifrån Höga visan, de medeltida kärleksballaderna, Shakespeares kärleksdramer, Goethes poesi, Lawrence Durrells romankonst, Gunnar Ekelöfs, Karin Boyes och Edith Södergrans poesi, Stendhals romaner, Roland Barthes essäer till Bob Dylans, Leonard Cohens och Patti Smiths tonsatta poetiska texter. I dessa texter beskrivs lusten, svartsjukan, saknaden, behovet av kontinuitet, begäret, meningen med livet, längtan, lyckan, olyckan, behovet av livslång kärlek, sökandet efter den rätta personen, efter att höra ihop och vara förenad med en människa, vad det innebär att ha blivit drabbad av den stora kärleken, av tvivlet på kärleken, den oreserverade kärleken, den olyckliga kärleken, den obesvarade kärleken, den icke förverkligade kärleken; hela kärlekens dramatik gestaltas i skönlitteraturen.

Ytterligare en central fråga handlar om kärlekens varaktighet. Vi vet om att kärleksmötena har blivit fler än vad de var under Freuds tid. Skilsmässan var då mer ovanlig än vanlig. Idag är skilsmässan inte statistiskt onormal.⁷ På Freuds tid skilde sig omkring en procent av dem som ingått äktenskap i relation till antalet vigslar under ett och samma år, och idag är motsvarande siffra omkring femtio procent. Vi har med andra ord att göra med två radikalt

7. Granskar man skilsmässostatistiken i Sverige finner man att registreringen av dessa inleddes 1831 i Sverige. Då genomfördes 95 skilsmässor. År 1900 var antalet skilsmässor 405. Antalet vigslar det året var 31478. Frekvensen skilsmässor låg således på drygt 1 procent. Tio år senare låg frekvensen på knappt 2 procent. Frekvensen steg gradvis fram till 1960, då frekvensen låg på nästan 18 procent. Mellan 1960 och 1990 fördubblades antalet skilsmässor, från 8958 till 19357, och frekvensen låg 1990 på knappt 39 procent. 2014 ingicks omkring 47000 äktenskap samtidigt som drygt 24000 äktenskap uppöstes via skilsmässa, det vill säga en frekvens på cirka 51 procent. Skilsmässa inträffar vanligen efter ungefär 4 års äktenskap. (Källa: www.scb.se)

olika världar. De frågor jag ställer mig handlar om: Hur många gånger kan en man respektive kvinna bilda familj? Och i kölvattnet av den frågan; hur många kan en man respektive en kvinna älska samtidigt? Kan man älska mer än en person samtidigt? Är månggifte möjligt endast i vissa delar av världen? Är idén om kärleksobjektets exklusivitet ett uttryck för ideologiska föreställningar eller motsvarar den kärlekens natur? Vad får det för konsekvenser för barns möjlighet att älska när fler barn – så som fallet är i vårt samtida samhälle – har vuxit upp med föreställningar om såväl biologisk, foster-, adoptiv- som plastpappa, eventuellt också med föreställningen om en ny plastpappa? Hur många objektbyten kan ett barn, som sedermera blir en vuxen person, klara av för att senare självständigt kunna älska en person? Vilken form av exklusivitet och vilken form av kontinuitet krävs för att, om jag tillåts knyta an till den tidiga psykoanalytiska traditionen, förmågan att älska skall bestå? I vilken utsträckning är svaren på de skilda frågorna av generell karaktär, i vilken utsträckning är de avhängiga individuella aspekter? Det svenska miljöpartiets ungdomsförbund hade på en av sina senare kongresser uppe frågan om att legalisera månggifte för män och kvinnor. Vad skulle ett sådant förslag, om det förverkligades, få för konsekvenser för de älskande?

Vad som kan vara av värde att komma ihåg är att det är viktigt att klarsynt granska vad man skulle kunna kalla den mänskliga perfektionen i förhållande till det monogama idealet. Perfektionen uppnås sällan; män har haft älskarinnor, kvinnor har haft älskare. Dessa utomäktenskapliga relationer har sedan lång tid varit mer eller mindre hemliga. Understundom har de dock fungerat såsom garanti för äktenskaplig fortlevnad. I enskilda fall har älskarinnan bytt position och blivit hustru.

Det är uppenbart att det finns skilda sätt att dechiffrera kärleksbegreppet och några av de distinktioner som är behjälpliga i sökandet efter kärlekens väsen och dess villkor har jag tidigare tagit upp i *Psykoanalys och humaniora*. Jag låter dem avsluta denna text.

Roman med universella inslag

Om jag får hålla mig kvar i den era som står i förbindelse med den bild Freud ger av kärlekens villkor/fenomenologi kan Lawrence Durrells (1912-1990) romansvit *Alexandriakvartetten* få tjäna som ett exempel på hur ett fiktivt verk gestaltar kärlekens väsen. Följande avsnitt står att finna i Clea, den fjärde volymen i kvartetten. Det gäller ett avsked mellan romanens berättarjag, Darley, och Clea, vilka efter en del kärleksförvecklingar bestämmer sig för att gå skil-

da vägar. De båda har varit älskande – poetiskt älskande varandra i frihet. Durrell lyckas fånga komplexiteten i relationen mellan de två och hur de talar förbi varandra för att kunna ta steget ifrån varandra, samtidigt som berättaren av en slump får hjälp av yttre omständigheter att fullfölja steget bort. Det är som om avskedet, bortdomnat, befinner sig i en form av överklighet som inte går att undvika med det de två romangestalterna har erfarit tillsammans:

Det var meningslöst att ännu en gång förlita sig på vad som endast kunde vara en kort respit. "Å Darley", sade hon, "när reser du, min vän?" och tog mina händer.

- "Om ett par veckor. Dessförinnan tänker jag inte träffa dig alls. Det är ingen mening med att vi upprör varande med de här grälen."
- "Som du vill."
- "Jag skriver till dig."
- "Ja visst."

Det var ett underligt likgiltigt sätt att skiljas efter en så betydelsefull gemenskap. En sorts spöklik bedövning hade drabbat våra känslor. Det värkte intensivt inom mig, men det var inte sorg. Den livlösa handtryckning vi växlade uttryckte endast en ovanlig och ärlig själslig trötthet. Hon satt i en stol och rökte tyst och såg på, medan jag samlade ihop mina tillhörigheter och stuvade dem i den gamla nötta portfölj som jag hade lånat av Telford och glömt att lämna igen föregående sommar. /.../ Det hela föreföll på något sätt överkligt, men jag kan inte säga att jag kände någon klart definierad, skarp smärta. "Så det här kriget har åldrat och förslöat oss", sade hon plötsligt liksom för sig själv. "Förr i världen skulle man ha tänkt på att resa bort för att, som vi sade, komma bort från sig själv. Men att komma bort från det ..."

När jag nu skriver ner orden i all deras trista banalitet inser jag att hon i själva verket försökte säga farväl. Mänskliga önskningsans varmakt. För mig låg framtiden öppen, obunden; och jag kunde inte föreställa mig någon del av den som inte på något sätt inrymde Clea. Denna skilsmässa var ... ja, den vara bara som att byta bandage tills ett sår skulle läkas. Fantasilös som jag är kunde jag inte klart föreställa mig en framtid som skulle kunna ställa oväntade krav på

mig; en framtid som var något fullständigt nytt. Den måste lämnas att utforma sig över nuets tomhet. Men för Clea hade framtiden redan slutit sig, uppvisade redan en tom mur. Den stackars varelsen var rädd!

– *”Jaha, det var allt”, sade jag till sist och stack portföljen under armen. ”Om det är något du vill behöver du bara ringa. Jag kommer att bo i våningen.”*

– *”Jag vet.”*

– *”Jag ger mig av då på en tid. Adjö.”*

När jag stängde dörren till den lilla våningen hörde jag henne ropa mitt namn en gång – men det var åter ett av dessa bedrägerier, dessa små anfall av medlidande eller ömhet som bedrar en. Det skulle ha varit löjligt att fästa någon vikt vid det, att vända tillbaka och inleda en ny serie misshälligheter. Jag fortsatte nerför trappan, besluten att låta framtiden få varje chans att läkas.

Det var en strålande solig vårdag och gatorna tycktes spolade med färg. Känslan att ha ingenstans att gå och ingenting att göra var både nedstämmande och upplivande. Jag begav mig hem till våningen och fann på spiselhyllan ett brev från Pombal där han skrev att han troligen skulle bli förflyttad till Italien snart och inte trodde att han skulle kunna behålla våningen. Jag blev glad, eftersom det gav mig möjlighet att säga upp hyreskontraktet; jag skulle snart inte få råd med min andel av hyran.⁸

Vad vi noterar är att romanförfattaren Lawrence Durrell – under det att han skrev sin numera världsberömda romansvit *Alexandriakvartetten* – befann sig inom ramen för den psykologiska dramatik som Freud försökte att analysera. Den dramatiska framställningen av kärleken finner sin form i såväl vetenskaplig textframställning som i romanen. I det avseendet framstår grundantagandena som likartade i början av 1900-talet och ungefär ett halvt sekel senare. Utdraget ovan ur Durrells roman är ett litterärt gestaltande av en skilsmässa mellan två människor – en man och en kvinna – som passionerat har älskat varandra. De lider och försöker skydda sig mot lidandet. Ambivalensen

8. Durrell, Lawrence (1961). *Clea*. s 256ff.

finns närvarande mellan de två. Samtidigt uppenbaras att förlusten också innebär en befrielse.

Att skriva kärlekens smärta eller att skriva om att kärleken gör ont

Det finns en viktig distinktion att göra beträffande texter om kärleken och den gäller vilket perspektiv som används, ett utanför- eller ett innanförperspektiv. Durrell söker gestalta kärleken inifrån. Förenklat uttryckt är det uppenbart att forskare i större utsträckning än poeter och skönlitterära författare utnyttjar ett utanförperspektiv. När en forskare som Eva Illouz beskriver och analyserar kärlekens förändringar i det förmoderna, moderna och postmoderna samhället får läsaren sällan en känsla av att kärlekens dramatik och intensitet gestaltas annat än undantagsvis och då i form av korta citat ur skönlitterära verk eller poem skrivna av bland andra William Shakespeare, Jane Austen, William Wordsworth, Heinrich von Kleist, Johann von Goethe, Emily Dickinson och J M Coetzee. Till någon del också i de återgivna intervjuer som Illouz genomfört. Hennes beskrivning handlar snarare om en analyserande distansering och objektivering. Hon vill framställa den vetenskapliga sanningen om kärleken.

När en författare som Lawrence Durrell skriver om den moderna kärleken förmedlas på ett annat sätt dess essens. Kärlekens villkor kan sägas indirekt bli analyserade i det skönlitterära verket och utifrån den skönlitterära författarens frihet. Friheten för läsaren att tolka Durrells romansvit *Alexandriakvartetten* är i det närmaste oändligt mycket större än den tolkningsfrihet som den vetenskapliga texten möjliggör. Läsarens poetiska utrymme är större i Durrells text än i de vetenskapliga analyserna av kärlekens förändrade villkor. Den danska skönlitterära författarinnan Suzanne Brøgger konstaterar 1973 i *Fräls oss ifrån kärleken* att hon är trött på att läsa kärlekslösa filosofiska tankar om kärleken: "Jag orkar inte läsa filosofer som skriver om kärlek, men som verkar kärlekslösa".⁹

9. Brøggers ord återfinns citerade i Anders Johanssons bok *Kärleksförklaring – subjektiveringens dialektik* (2015, s 151). Citatet kommer som en kommentar till vad Johansson kallar det "manliga teoretiserandet kring kärleken" och som enligt honom "konsoliderats som ett rent ideal, en utopi, en apori, en omöjlighet" (ibid.). Men frågan är vilket värde dessa byggen får, skriver Johansson, om de inte kan knytas till det vardagliga och levda. Det är i relation till den tanken som Brøggers citat invävs. Brøgger, Susanne (1973; sv övers 1974), *Fräls oss ifrån kärleken*. Norstedts, Stockholm, s 145.

Därför gör kärleken ont

Från Durrells gestaltning av en kärlek mellan man och kvinna som tillåts frambära svårfångade element i relationen, vilka utgör utrymmen för de inblandade subjekten att också drömma i, blir steget till Eva Illouz (f 1961) försök att sakligt belysa kärlekens villkor och hur dessa har förändrats under modern tid fram till postmodern tid radikalt. Illouz är inte filosof; hon är sociolog. Hon gör gällande att sociologin behövs i försöket att förstå kärlekens föränderliga uttrycksformer.

Hennes bok *Därför gör kärlek ont. En sociologisk förklaring* utkom i svensk översättning 2013.¹⁰ Som boktiteln anger söker Illouz förklaringar till en smärta förknippad med kärleken som inte hänvisar till vare sig psykologiska eller biologiska/fysiologiska teorier. Hennes utgångspunkt är tanken att det är sociala faktorer som utgör den grundläggande kraft som styr oss människor på kärlekens område. Kärleken är en stark drivkraft bakom sociala relationer, och den är minst lika grundläggande som makt, hävdar hon.¹¹ Illouz betraktar sig som feminist, vilket emellertid inte betyder att hon inte kan ha kritiska synpunkter på delar av den feministiska analysen av kvinnors kärlek. Hon anser exempelvis att det är en brist inom feminismen att reducera kvinnors kärlek till att vara fångade i patriarkatet. Det får till följd att den feministiska analysen generellt sett har svårt att uppfatta att kärleken har stort inflytande på både män och kvinnor i det moderna samhället. Visserligen ligger Illouz tyngdpunkt på att diskutera sitt ämne i relation till kvinnors erfarenheter, men hon ger reflektioner som också gäller den moderne mannen. Vad Illouz tydliggör är således de institutionella kraftspel som leder till de kärlekskval människor av idag upplever. Det är inte tillräckligt att endast avfärda dem som någon form av "falskt medvetande".¹² Hon är såsom sociolog inte intresserad av individens handlingar och känslor, utan det som drar hennes intresse till sig är de sociala strukturerna bakom dessa handlingar och känslor. Sociologin ser Illouz som det forskningsområde, som tillsammans med "en förståelse av modernitetens kulturella och institutionella kärna /.../ kan förklara varför kärleken har förvandlats till en ständig källa till obehag, förvirring och rentav förtvivlan".¹³ Detta anslag antyder att Illouz anser att så inte alltid har

10. Bokens andra kapitel, "Rädslan för att binda sig och partnervalets nya arkitektur", är skrivet tillsammans med sociologen Mattan Shachak.

11. Illouz, Eva (2013). *Därför gör kärlek ont. En sociologisk förklaring*. s 17.

12. Ibid.

13. a. a., s 26.

varit fallet, i alla fall inte i lika omfattande grad som under modernitetens era, vilken mynnat ut i det som ofta benämns postmodernitet.

När Illouz avrundar sin omfattande diskussion om den smärta som är förknippad med kärleken betonar hon att hon inte anser att den moderna kärleken alltid gör ont eller att någon förmodern tidsepok uppvisade en kärlek som skulle vara bättre än dagens.¹⁴ Kärleken har alltid gjort ont, men den har förändrats och följaktligen gör den ont på nya sätt. Hennes avsikt har varit att försöka blottlägga, till och med "framhäva de sociologiska särdragen i dagens situation", och hon har medvetet valt att påvisa den olyckliga kärleken, för det är den som är i behov av vetenskaplig belysning, hävdar hon.¹⁵ Hennes angreppslinje bottenar i att "[j]ämlikhet, frihet, sexuell tillfredsställelse, [samt] att visa prov på omsorg och autonomi utan att se till könstillhörighet" skulle vara svaret på vad "den moderna kärleken och intimiteten utlovar".¹⁶ Hon når till sist fram till konstaterandet att det hon velat påvisa utgör en paradox. I vandringen mot modern och postmodern tid anser hon sig ha kunnat visa att "känslorna, kärleken och romantiken" har svalnat. Mot det framträder samtidigt att "kärlekens betydelse för vår självkänsla på många sätt [är] större än någonsin tidigare".¹⁷ Illouz dröm är att människan skall finna fram till "nya former av passionerad kärlek".¹⁸

Två romaner om kärlek i postmodern tid

Utifrån Eva Illouz sociologiska analyser är det av intresse att se om det går att

14. Parentetiskt kan nämnas att Illouz inleder alla sina kapitel med citat som på något sätt står i relation till kapitelrubriken. Det sista kapitlet – som föregår en epilog – ledsagas av ett citat från Roland Barthes bok *Kärlekens samtal. Fragment*. Den utkom i svensk översättning 1983; originalet är från 1977 och har titeln *Fragments d'un discours amoureux*. Citatet lyder: "Ingen kärlek är originell." (Illouz (2013), s 273.) När det gäller Barthes bok betraktar jag den som en avgörande text kring kärlekens fenomenologi. Boken består av en samling textavsnitt grupperade efter nyckelkategorier knutna till kärlekens problematik, lagda i alfabetisk ordning. De olika textavsnitten kommenteras inte, inte heller analyseras de. Möjligheten till igenkännande är påtaglig. Den älskandes utsatthet och de ord som följer av utsattheten, de ord utsattheten möjliggör, får en plats i Barthes urval av texter. Euforin, svartsjukan, rivaliteten, aggressiviteten, saknaden och andra för kärleken nyckelord beskrivs. Barthes beskriver kärlekens fenomenologi.

15. Illouz (2013), s 324.

16. Ibid.

17. a. a., s 334.

18. a. a., s 325.

spåra några av hennes slutsatser i något samtida fiktivt verk som har kärleken som tema. Lena Andersson (f 1970) har skrivit två romaner som skildrar huvudgestalten Ester Nilssons möte med kärleken. I den första av dessa, *Egenmäktigt förfarande – en roman om kärlek* (2013), möter hon Hugo Rask, en konstnär vars konst främst sägs bygga på "rörliga bilder och text i en kombination som ansågs både storslagen och säregen".¹⁹ Lidelsen drabbar henne och nästan omedelbart sedan den gripit tag i henne kastas Ester resolut ut av sin i romanen nedtonade sambo; han hjälper henne så snabbt att hon slipper att föra den nya lidelsen på tal. Romanen slutar emellertid i att Ester konstaterar att hon inte förmår nå Hugo så som hon vill nå honom och inser till sist att "[i]nget mer fanns att förstå".²⁰ I den andra fristående uppföljaren, *Utan personligt ansvar* (2014), i vilken Hugo Rask endast nämns i förbifarten och som ett avslutat kapitel, kämpar Ester Nilsson med kärleken i mötet med skådespelaren Olof Sten. Och hon kämpar även i denna roman med rationalitetens näbbar och klor.²¹ Olof Sten är gift med Ebba; vuxna barn från tidigare äktenskap finns. Stockholm är, liksom i den första romanen, den geografiska basen för de förvecklingar man som läsare får följa och tiden sträcker sig över drygt fyra år.

Romanernas respektive skeende bärs delvis fram av en allvetande berättare, som ibland faller påståenden som har något av aforismens karaktär över sig, men fokus ligger på Ester och vad som sker i hennes inre. I *Egenmäktigt förfarande* framträder Ester som en person som strikt rationellt prövar sina möten med Hugo Rask, men hennes reflektioner överskuggas av att hon bygger upp dem i enlighet med vad hon själv vill se, vilket gör att hon envist missuppfattar det mesta av vad som utspelar sig mellan henne och Hugo Rask. Ett exempel är att när hon anar att Hugo avstår från att tala om ett distansförhållande

19. Andersson, Lena (2013). *Egenmäktigt förfarande*, s 13.

20. a. a., s 204.

21. Lena Anderssons berättarstil präglas av rationell pregnans. Samtidigt är hon lyhörd för subtila element i språket. Det kan illustreras av vad som sägs i ett samtal mellan den senare bokens två huvudgestalter Ester och Olof sedan de genomfört sitt första samlag med varandra. Olof säger: "Bättre än så här kan man inte ha det. /.../ Den vackraste vinter ute, varmt inne, god middag och i sängen en kvinna man älskar. Med." Resonemanget som följer är Esters och hon vänder och vrider på vad Olof sagt. Var det punkt mellan älskar och med eller inte? Hon väljer att gå på idén att det var en punkt, och sedan, efter tankeanstängningen, sägs hon le matt (*Utan personligt ansvar* (2014), s 64 f). I skrift är påståendet entydigt, och Andersson väljer en av de två möjligheterna. För huvudgestalten Ester är det en annan sak; hon lyssnar till sin Olof och kan följaktligen aldrig se punkten! Talakten blir här påtagligt performativ.

han har, så skulle det bero på att det är under avveckling; "chansen för byte var stort".²² När den allvetande berättaren i den första romanen talar om "de stigande förväntningarnas missnöje" konstateras utan omsvep:

*Den enda fördelen med det är att besvikelsen efter en tid slår över i en annan naturlag, de sjunkande förväntningarnas glädje inför det minsta.*²³

Ester drabbas av dessa båda "naturlagars" obönhörlighet. I den senare romanen kallar hon sig existencialist och betraktar Olof som fatalist, åtminstone inledningsvis i sin frustration över att han inte väljer henne framför hustrun. Det raster som den allvetande berättaren lägger över skeendet framträder exempelvis i följande passage, som kommentar till att Ester och Olof har haft sex för första gången och denne, som vore han mycket överraskad, kommenterar hettan mellan dem, när deras möte, enligt Ester, byggde på att hon tagit sig till Arvidsjaur just för att de var så attraherade av varandra. Försökte Olof med sin kommentar meddela henne något, undrar Ester:

*Det gjorde han, men Ester kunde inte se att Olof Stens alla yttranden vid detta möte då de tog steget in i köttet var till för att trovärdigt inför sig själv och en tänkt omvärld kunna fortsätta iscensättningen av att det som skedde mellan honom och Ester Nilsson var oplanerad tillfällighet där han nätt och jämnt var inblandad. Det lindrade skulden. Somliga människor har aldrig gjort något, bara utsatts för.*²⁴

I en annan passage, efter det att Ester obemärkt kunnat se Olof i närheten av hennes bostad och han senare i hennes sällskap hävdar att han sällan befann sig i de kvarteren, fällt kommentaren av den allvetande berättaren: "Inget lyser så i neon som den förnekelse ingen efterfrågat."²⁵ Ester tolkar hans kringstrykande lite senare som ville han "stå i en tämligen innerlig men outtalad kontakt, utan personligt ansvar".²⁶

Den andra romanens händelseförlopp och det hopplösa i Esters förväntningar kan sägas få en bakgrund i den allvetande berättarens syn på Olof.

22. Andersson, Lena (2013). *Egenmäktigt förfarande*, s 46.

23. a. a., s 72.

24. Andersson, Lena (2014). *Utan personligt ansvar*, s 56.

25. a. a., s 97.

26. a. a., s 100.

För honom var älskarinnan både idé och realitet, så självklar att han aldrig tänkt på henne som idé men med stor iver anammat den hel och hållen som realitet. Oavsett vad Ester Nilsson gjorde och sa, hur förtvivlat hon än älskade och vädjade, alltid långt mindre förslagen än han, fördes hon när det passade till kategorin lömsk förslagen fresterska. Det kunde ske eftersom kategorin fanns och frodades av ett evigt växelspel mellan verklighet och idé. När idén inte stämde så bra – älskarinnan ska inte längta efter sammanflätningen av två egalitära själar – gjorde Olof Sten om henne i tanken för att idén skulle gå oskadd.²⁷

Hur rationell och analyserande än Ester är så kan man säga att hon missar det väsentliga, nämligen det faktum att Olof inte väljer att lämna sin fru. Varje tillstymmelse till närmande tolkar Ester som om skilsmässan ligger nära. Detta spel mellan förhoppning och besvikelse upprepas om och om igen, och det förvärras ju längre tiden går.

I bägge romantexterna kan man skönja flera av de särdrag som Eva Illouz diskuterar i sin analys av kärleken i modern/postmodern tid. Samtidigt kan man säga att det som utspelar sig i och mellan romanernas huvudgestalter, Ester och Hugo i den första och Ester och Olof i den andra, inte fullt ut representerar den kärlekshandel som Illouz förknippar med det postmoderna samhället. Kanske motsvarar de mer en försmak av det. Ester och Hugo är storstadsbor, de besöker landet som sådana och de tillhör någon form av kulturelit. Även Olof är storstadsbo. Han delar med Ester att ha en akademisk utbildningsbakgrund och alla tre förefaller att ha en så god ekonomi att den aldrig egentligen förs på tal trots ett flitigt resande inom både Stockholm och landet.

Medan relationen pågår kan man säga att Ester betalar ett högre pris än både Hugo och Olof, vilket skulle ligga i linje med Illouz slutsatser. I *Egenmäktigt förfarande* betonas vid flera tillfällen att i kärlek är det den "som vill minst som har mest makt", en tanke som Illouz också för fram.²⁸ Olof, i *Utan personligt ansvar*, söker hela tiden hålla sig fri i relation till Ester, hur mycket han än gillar att ha sex med henne och att samtala med henne. Esters besvikelse når henne som person; inget socialt regelverk runt uppvaktningsspelet, där de båda är aktiva, ger henne skydd. Hon ensam, som person, får ta emot conse-

27. a. a., s 114.

28. Se exempelvis Andersson, Lena (2013). *Egenmäktigt förfarande*, s 80 och s 161.

kvenserna.²⁹ Hon är naken i sitt sökande och sexuellt öppen i det, på sätt och vis mer öppen än Olof som skyddar sig bakom äktenskapet med Ebba. Illouz talar om att sårbarheten blivit mer personlig i modern tid, och det kan man säga framstår som ett faktum i båda romanerna, även om det inte framgår klart hur djupt sårad Ester Nilsson blir av att hennes kärlek inte går vinnande ur kärleksstriderna. Ester värnar också om exklusiviteten i sitt val av kärlekspartner, en aspekt som Illouz hävdar företrädesvis måste tillskrivas kvinnor av idag.

Illouz för fram idén att män idag ägnar sig åt seriellt sex. Så är inte fallet i romanerna, även om den frågan berörs som en eventualitet. Inget entydigt framkommer emellertid som säger att så skulle vara fallet. Hugo försöker hålla delar av sitt liv hemligt. Olof distanserar sig och det är oklart på vilka grunder han ger sig in i förhållandet med Ester. Han är däremot ambivalent. Hans ambivalens förefaller komma sig av att han i vissa ögonblick låter sig bindas av äktenskapslöftet till hustrun.³⁰ Med tiden klargör han att han betraktar Ester som sin älskarinna, vilket Ester inte kan förlika sig med. Hon vill något annat; hon vill leva med honom. Däremot nämns aldrig att Ester skulle vilja ha barn med honom; hon drömmer om honom, om ett liv med honom, och inget mer. En annan frånvaro i romantexten är huvudgestalternas ålder. Indirekt sägs något om ålder; Ester, Hugo och Olof är yrkesarbetande. I detta kanske man även kan skönja något av kärlekens villkor i postmodern tid. Den frigjorda kärleken lockar till förälskelsens utflykter även en bit upp i åldrarna. Något tycks emellertid hårdna i den förskjutningen, om man följer Esters erfarenheter.

29. I den första romanen, *Egenmäktigt förfarande*, berörs frågan om bristen på regelverk i fråga om uppvaktningsprocedurer. Lena Andersson låter Ester reflektera över vad det kan vara som håller Hugo tillbaka; kunde det finnas okända hinder? Den frågan får Ester att fundera över termen hindersprövning och hon kommer fram till att denna upprättats för att "skingra just den här sortens oro" (2013, s 45) som Ester var offer för. Andersson skriver: "[Ester] hade tänkt på det som ett begrepp utan innehåll från en irrationell tid. Men det var väl just sådana här situationer hindersprövningen var till för att undvika. Den stränga ordning för samlivet som då fanns var i själva verket långt rationellare, i betydelsen planlagd och genomtänkt, än denna godtyckets och kännandets idioti som hon kastat sig in i och som alla moderna människor var hänvisade till. Inga regler, inga traditioner, inga kryckor att ta stöd mot, ingenting" (2013, s 45). Citatet påminner i hög grad om de tankar Illouz framför vad gäller de förändringar som uppvaktningsceremonierna genomgått under modern och postmodern tid. Människan blir ensammare och mer personligen utsatt.

30. Vid ett tillfälle gör han en felsägning. I samtal med Ester kallar han sig "ganska heterogen" och avser egentligen att säga monogam. Ester väljer att tolka den positivt. Det var en sådan person hon ville ha, "en som valde bara henne och var lycklig med det" (*Utan personligt ansvar* (2014), s 43).

Det är något i Esters alla rationellt präglade resonemang – där en sats nästan obönhörligen möter sin motsats i en form av kortslutning, i brist på en fruktbar syntes – som skapar en atmosfär som kunde representera det kalkylerande som, enligt Illouz, skulle känneteckna kärleken av idag. Ester älskar i konkurrens, inte så mycket på en fri marknad men ändå i öppen konkurrens med Olofs hustru Ebba, och i mötet med Hugo i den första romanen finns en kvinnlig medarbetare till Hugo som Ester ser som sin konkurrent. Vänder vi blicken till den andra romanen kan konstateras att Ester inte ifrågasätter sin rätt till Olof; hennes känslor, med starka erotiska inslag, avgör frågan i henne. Man kan i enlighet med Illouz synsätt säga att Ester lever i en avförtrollad kärleksvärld. Kärleken utsätts, som Illouz skriver, för rationell prövning, dock ständigt underkastad en mer eller mindre medveten premiss, nämligen "till fördel för mig". I *Utan personligt ansvar* kan man säga att den premissen förblindar.³¹

En komplex motbild

Philippe Sollers (f 1936) och Julia Kristeva (f 1941) publicerade förra året (2015) boken *Du mariage considéré comme un des beaux-arts (Äktenskapet betraktat som en av de sköna konsterna)*. Den bygger på fyra dialoger mellan Kristeva och Sollers där de reflekterar såväl över det samliv de funnit som över livet som intellektuell och författare. Sollers inleder med påståendet att han aldrig drömde om att gifta sig. Utom en gång. Och då en gång för alla; det var då han mötte Julia Kristeva. De träffades 1966, gifte sig 1967 och har varit gifta sedan dess. De har, som en av dem framför i samtalet, älskat varandra före maj -68, under maj -68 och efter maj -68. Den första bok de läste tillsammans var Nietzsches *Bortom ont och gott*.³²

Du mariage considéré comme un des beaux-arts ger uttryck för ett försvar av en ny typ av äktenskap, ett äktenskap som bevarar den enskildes kreativa särart och är baserat på frihet. Det handlar om ett äktenskap som utgör en social kritik och en poetisk apologi till friheten. Äktenskapet, enligt författarna, består i ett livslångt frihetsprojekt som vilar på att två olika personligheter får plats. Sollers gör gällande att han avskyr ordet par³³; äktenskapet handlar om

31. Som antytts ovan präglar samma synsätt den Ester som är huvudperson i *Egenmäktigt förfarande*. Hennes kärlek tycks bygga på – styras av – att hon vill bli vald före någon annan. Det skapar oundvikligen oro i och med att den andra (kvinnan) ständigt framstår som närvarande för Ester; hon älskar i smärta.

32. Kristeva/Sollers (2015). *Du mariage considéré comme un des beaux-arts*, s 139.

33. Sollers använder sig av franskans *couple*.

två individer som lever tillsammans. Han refererar också till Vivant Denon och den konsekvens som denne drar av orden "älska mig – det vill säga miss-tänkliggör mig inte".³⁴

Medan Sollers talar för vikten av att ha rätt till ett hemligt liv – han återkommer till det temat flera gånger i boken³⁵ – så hävdar Kristeva att en hemlighet bara till viss del är möjlig att behålla. Hemligheten dyker upp på den ena eller andra platsen oberoende av om de två bestämt sig för att allt inte skall vara öppet och möjligt att beskåda, enligt henne. Däremot säger hon sig numera ha en känsla av att inte kunna bli bedragen. Det är en inre känsla och den vilar på en övertygelse om hennes eget värde i förhållande till sin man. Hennes egenvärde är okränkbart. Kristeva lyfter också fram olikheten mellan könen och skriver att kvinnan inte har samma sexuella och känslomässiga intressen som mannen. Män och kvinnor njuter på olika sätt och de förhåller sig också till samhället, makten och barnen på skilda sätt.³⁶ Hon skriver att hon och Sollers, det par som de tillsammans utgör, har två främlingar som grund.³⁷ Samtidigt betonar hon att de båda är ekonomiskt självständiga, och att det är viktigt för den form av kärlek de har och lever med och i.

Sollers tänker sig att då man njuter så är man tyst. Den absoluta njutningen förutsätter tystnaden.³⁸ Ett viktigt element i kärleken är förmågan att vara tyst. Om svartsjukan skriver Kristeva att hon inte älskar kvinnor tillräckligt mycket för att vara svartsjuk. Sollers svarar på ett likartat sätt: männen attraherar honom inte tillräckligt för att han skall vara svartsjuk.³⁹ Detta hindrar inte att Kristeva uppfattar att otrohet är ett hot och kan bli kränkande för den andre. Hon betonar att man "inte får idealisera friheten. Friheten är dödlig."⁴⁰

Både Kristeva och Sollers betonar vikten av en språklig gemenskap och betydelsen av att läsa. Sollers påpekar att det blir allt ovanligare att man hittar någon som läser något på allvar. Kärlekens gemenskap bärs upp och förstärks av att de båda är läsande och skrivande, det vill säga att deras kärlek är att beteckna som två intellektuellas kärlek. Vanligare är, hävdar han, att man

34. Kristeva/Sollers (2015), s 19. Alla översättningar från franska till svenska är mina.

35. a. a., s 121.

36. a. a., s 21.

37. Ibid.

38. a. a., s 23.

39. a. a., s 31.

40. a. a., s 36.

träffar på människor som är uppslukade av en kommunikation som inriktar sig på det omedelbara, utarmade och intetsägande.⁴¹

Båda två är också överens om att kärleken utgör ett möte mellan två personers barndom. Sollers är drabbad av Julia Kristevas barndom, en barndom och uppväxt i ett Bulgarien, dominerat av den dåvarande Sovjet-staten. Kristeva berättar att hon minns att hon var älskad av sin far, präglad av att hennes mor ville ge Julia och hennes syster vingar att flyga med. En senare infärgning bottenar i det faktum att hennes far dog på grund av den otillräckliga medicinska vård som den dåvarande bulgariska staten gav sina medborgare. Hon skriver att hennes far "bragtes om livet på sjukhuset: man experimenterade med äldre person".⁴² Och det skedde, hävdar hon, på grund av att hennes föräldrar inte var kommunister.⁴³ Sollers föddes strax före andra världskrigets utbrott och växte upp i Bordeaux, i en familj som hade ett djupt och nära förhållande till det engelska språket och den engelska kulturen. När Tyskland trängde in i Frankrike så lyssnade familjen på den engelska radion och litade på *Radio Londres* som förmedlade en kärlek till Frankrike och "kvinnorna i blått". Det fanns i Sollers något kompromisslöst i förhållande till Frankrike. Det är präglat av Vichyregeringen, som var en lydstat under Nazi-Tyskland. Sollers levde i en självklar opposition till Vichyfrankrike. Dessa återblickar öppnar för den slutsats han når fram till vad gäller kärleken. Kärleksmötet inbegriper för honom också en djup förståelse av de barndomar som de älskande bär inom sig. Älskande måste förstå varandras barndomar, annars finns inget livskraftigt att bygga kärleken på.⁴⁴ Julia Kristeva är överens med sin man, men påpekar att deras barndomar är mycket olika. De har emellertid lyckats föra samman dem; deras barndomar för ett samtal med varandra. Kärleksmötet innebär att få tillbaka barndomen i efterhand. Denna senkomna gåva är som att födas på nytt; man blir annorlunda, blott av det iögonfallande älskvärda hos den älskande.⁴⁵ För Kristeva innebar kärleksmötet att Sollers gav henne – främlingen, men i överensstämmelse med det infantila hos honom – intrycket av att hon kunde tämja och tillägna sig det som han inkarnerade och det som bar honom, nämligen det franska språket, den franska mentaliteten och Frankrikes historia.⁴⁶ Sollers insisterar på att det är det främmande

41. a. a., s 38f.

42. a. a., s 45.

43. a. a., s 62.

44. a. a., s 41.

45. a. a., s 44.

46. Ibid.

som de delar: "Hennes barndom intresserar mig eftersom vi är födda i mycket olika länder."⁴⁷

Julia Kristeva lyfter fram att i kärleken finns det två oskiljaktiga komponenter som är nödvändiga; den ena är behovet av självklar gemenskap och konstans, och den andra är begärets dramatiska nödvändighet som kan leda till otrohet. "Kärleksrelationen är denna subtila blandning av trohet och otrohet"⁴⁸, skriver hon.

Hon betonar också att det värdefulla oberoendets pris är ensamheten, en nödvändig ensamhet för detta mysterium; den är nödvändig för den inre erfarenheten.⁴⁹ Kristeva betraktar sin och Sollers relation som en "pakt mellan två", och hon anser att denna pakt följer det skrivnas logik.⁵⁰ De teman som avspeglar sig i hans och hennes kärleksmöte utgörs av "barndomen, ungdomen, skrivandet och fransman (manligt)/fransyska (kvinnligt)".⁵¹ När någon är förälskad möter denne sin barndom och sin ungdom. Enligt Sollers och Kristevas synsätt förflyttar man sin barndom och sin ungdom till det aktuella ögonblicket, till här och nu.⁵²

För Sollers och Kristeva är det avgörande att inse att kärleken bärs av sina förankringar i det skrivna. De anspelar på bibliska fraser när de hävdar att "Gud är kärlek" och att "[i] begynnelsen var kärleken."⁵³ De skriver om ögonblickets betydelse i kärleken; "[m]an möter någon och man vet direkt att det är för en lång tid framöver."⁵⁴

I sina reflektioner över kärleken närmar de sig ett känt citat från Freud. De skriver: "En dialog mellan två eller ett respektfullt kärleksmöte mellan två består i att veta om att man är fyra."⁵⁵ De upprepar således i varierad form vad Freud i ett brev till Carl Gustav Jung skrivit, ord som även Lawrence Durrell använder sig av i *Alexandriakvartetten*; i kärlek är man inte två utan fyra.⁵⁶

47. a. a., s 136f.

48. a. a., s 16.

49. a. a., s 59.

50. a. a., s 108.

51. Ibid.

52. a. a., s 115.

53. a. a., s 125.

54. a. a., s 131.

55. a. a., s 136.

56. "Vi börjar vänja oss vid tanken att betrakta varje sexualhandling som en process i vilken fyra personer är inblandade. Vi kommer att ha mycket att diskutera i den frågan." Sigmund Freud i ett brev till C G Jung, citerat av Lawrence Durrell i inledningen till *Justine*. Romanen ingår i *Alexandriakvartetten*.

Sollers refererar även till Stendhal som skrivit att kärleken har för honom alltid varit den största angelägenheten i hans liv, kanske till och med den enda.⁵⁷ Och om Stendhal skriver Sollers att denne "levde, skrev och älskade".⁵⁸ Kärlek handlar om att skapa magi, hävdar Sollers, men man får inte prata för mycket om det; när det kommer till kritan "består kärleken av att skapa magi."⁵⁹ Av de älvor och häxor som finns säger han sig föredra älvorna!⁶⁰

Kristeva och Sollers tar även upp Jacques Lacans berömda yttrande om att "[k]ärleken ger det man inte har till någon som inte vill ha det".⁶¹ Sollers svarar att Lacan var alltför pessimistisk.⁶² Han gör gällande att Lacans fras "bara sammanfattar dansen eller dödsångesten i förförelsen i kärleken".⁶³

Jag väljer att låta denna dialog mellan Philippe Sollers och Julia Kristeva om kärleken i postmodern tid avslutas med en hänvisning till ett senare inlägg av Kristeva. I september 2015 faller hon följande yttrande om kärleken i det moderna samhället: "Vi lider idag av en brist på kärleksförbindelser. Många kompenserar denna frånvaro (brist) genom att investera i pengar, vilket leder till finanskrisen, eller i dogmen, religionen, vilket leder till fundamentalismen."⁶⁴ Att få älska en annan människa har blivit ett privilegium och Kristeva blir en försvarare av kärleken.

Ord från den psykoanalytiska praktiken

Det är uppenbart att ett ämne som kärleken, i likhet med arbetet som psykoanalytiker, förutsätter någon form av trovärdighet med avseende på egna erfarenheter av kärlek, sexualitet och lidande. De som skriver om kärleken gör det indirekt eller direkt utifrån egna erfarenheter. Det är oundvikligt och ligger i sakens natur. Även om det inte finns något direkt förhållande mellan en författares fiktiva text och denne författares faktiska liv, utan förhållandet är bearbetat, indirekt och förmedlat kvarstår det faktum att förmedlingen av kärlekens praktik nödvändigtvis har en förbindelse till de egna erfarenheter-

57. Kristeva/Sollers (2015), s 145.

58. a. a., s 145.

59. a. a., s 146.

60. Ibid.

61. a. a., s 156.

62. a. a., s 157.

63. a. a., s 158.

64. Kristeva i tidskriften *Psychologies* (septembre 2015), s 74. Min översättning.

na.⁶⁵ Och även om en läsare av exempelvis Lena Andersson, Jacques Brel, Lawrence Durrell, Gunnar Ekelöf, Sigmund Freud eller Julia Kristeva inte tänker på respektive författares erfarenheter av kärlek tycks det svårt att ta sig an kärlekens problematik utan att på någon nivå och oregelbundet relatera till egna erfarenheter, vilket skulle gälla både författaren och läsaren.

Vad har då mina erfarenheter som psykoanalytiker lärt mig om kärlekens villkor i det postmoderna samhällsklimatet? Frågan är svår att ge ett fullständigt svar på i en text av detta slag. Jag tror emellertid inte att jag överdriver om jag hävdar att många analysander är upptagna av den egna sociala och ekonomiska situationen och att de i långa perioder är mer upptagna av dessa frågor än av kärlekserfarenheten i sig. I detta avseende påminner mina tankar om en annan psykoanalytikers tankar; nämligen den ovan refererade Julia Kristevas. Kärleken lever i exil. Dessa frågor är således mer frekvent närvarande och det medför att ett rationellt tänkande subjekt som omedvetet eller medvetet håller distans till känslorna – till kärleken, saknaden och sorgen – är mer närvarande än det lidande och längtande kärlekssubjektet. På likartat sätt präglas samtalet om kärleken hos analysander ofta av missnöje, klagan och aggressivitet snarare än av tacksamhet, längtan och begär. Det vanliga bland analysander är inte heller att aggressiviteten i förhållande till kärleksobjektet, till den som antas vara den älskade, är bortträngd och/eller skuldbelagd, som den var för Freuds patienter. Snarare är aggressiviteten manifest och analysanden argumenterar för det rimliga i sin aggressivitet. Inte heller är sorg i förhållande till kärleken framträdande i analysanders tal om sina kärlekserfarenheter, utan oftare framträder i samband med en kärleksförlust någon form av alienation, förstumning, likgiltighet eller förstelning. Det finns alltid nya ersättare, och han eller hon som förlorats blir till syvende och sist ingen större förlust. Man kan ibland få känslan av att hoppet om den stora kärleken har uppgivits. Det kompletteras ibland med beskrivningar av extatiska tillstånd som är snabbt övergående. Och den så kallade älskande kan konstatera att han eller hon helt enkelt misstog sig; den andra var inte den han eller hon trodde att den andre skulle vara. Frågan gäller ofta i linje med det ovan skrivna att det snarare är fel på objektet än på den egna förmågan att älska. Den andre framstår i det medvetet och manifest framställda, som en person som visar sig inte vara värd att älska. Och psykoanalytikern inviteras till att bekräfta denna berättelse.

65. När det gäller Lena Andersson och hennes två senaste romaner som har kärleken som tema – *Egenmäktigt förfarande* (2013) och *Utan personligt ansvar* (2014) – förnekar hon inte detta faktum. Se Andreas Ekströms intervju med Lena Andersson från den 26/10 2013: www.sydsvenskan.se/kultur--nojen/nya-sidor-av-vass-penna/.

Ett annat fenomen som jag har noterat bland analysander som har barn är att det generellt sett är lättare för dem att tala om sin kärlek till sina barn än till sin partner. I synnerhet om barnet ännu inte nått en ålder där frågan om självständighet och frågan om att separera sig från föräldrarna tagit form. Kärleken till barnet inkorporeras i föräldrarnas föreställning om sig själv. Det är som om föräldrar kan uttrycka ett starkt bekräftelsebehov och barnet har funktionen att ge den bekräftelsen. Det nyfödda, behövande och beroende barnet blir i analysandens tal ett objekt för gränslös och oreserverad kärlek, medan den andre föräldern till barnet sällan omfattas med samma intensiva och gränslösa kärlek. Kärleken till barnen framställs i många analysanders tal som villkorslös och kärleken till den vuxne, kärlekspartnern, som villkorlig. Kärleken till barnet som lidelsefull och kärleken till den vuxne som mer sval. Inte sällan i samband med skilsmässa förvandlas den så kallade kärleken till aggressivitet och i ett senare stadium till likgiltighet.

Och samtidigt är det viktigt att hålla i minnet, att då och då dyker det upp analysander som drabbats av en stor och omvälvande kärlek och lider av de egna svårigheterna att inte kunna älska på det sätt han eller hon skulle vilja. Dessa analysander gråter i kärlekens spår, är rädda för att inte vara älskade, fruktar att bli övergivna och vill verkligen förstå de egna hindren och den egna rädslan i kärleksrelationen. Dessa analysander insisterar på kärleksobjektets exklusivitet, har den potentiella förmågan att sakna, njuta, känna skuld-känslor och vara i sorg.

Avslutning

Det finns i idéhistorien olika försök att hitta fram till en gränsöverskridande framställning av kärlekens villkor och fenomenologi. Ett sådant exempel utgörs av Roland Barthes (1915-1980) *Fragments d'un discours amoureux*. Barthes text kännetecknas av frånvaron av direkta tolkningar. Tolkningen är indirekt och består inte minst av valet av citat och kategoriseringen av nyckelord i förhållande till kärlekens problematik. Dessutom utgår Barthes från att det också finns en kärlek som inte är kontextuell och historiskt bestämd.⁶⁶ Tidiga-

66. I det icke paginerade förordet till Barthes bok *Fragments d'un discours amoureux* (1977) finns följande notering: "Nödvändigheten av denna bok innehåller följande beaktande: att kärlekens diskurs av idag befinner sig i en extrem ensamhet. Denna diskurs talas kanske av miljontals människor (vem vet av hur många?) men den är inte understödd av en enda människa; den är fullständigt övergiven av de omgivande språken; eller ignorerad, eller nedsättande behandlad, eller förlöjligad av...

re noterade jag att Sigmund Freud i sina analyser av kärleken implicit utgår ifrån antagandet om något universellt beträffande kärleken, även om den historiskt insatte läsaren tar hänsyn till att Freuds analyser vilar på hans möte med sina patienter, möten som inföll under slutet av 1800-talet och början av 1900-talet. Barthes är drabbad av kärleken och framställer den i sin nakna form genom att hänvisa till författare som tagit sig an kärlekens dramatik. Barthes text är ett försvar av den älskande; den utsatte som är ensam i sin kärlek.

Jag avslutar med att återge delar av en text där jag tar mig an kärleken utifrån mitt liv som son till en mor och en far, som far till tre söner med en kvinna, som verksam humanistisk forskare och som privatpraktiserande psykoanalytiker.⁶⁷

Lusten är central i en människas liv.

Begäret är granne med lusten. Lust och begär, separerade och ändå inrymda i samma byggnad. Det gåtfulla begäret – l'énigmatique désir. Det som kan födas i det överraskande ögonblicket; med och av orden liksom genom och i blicken. Det väcks i rörelsen mellan tal och blick. Det uppstår i sprickan mellan ord och bild. Det kan vara den mest innerliga formen för viljan att evigt förenas med en annan individ; att vilja vara all tid och alltid med den andre. En önskan om en tidlös förening, en förening som består ända fram till det oundvikliga slutet. Detta något, det absolut okända och mest fruktade, som samtidigt är det enda angående framtiden som är garanterat, något som vi kan vara helt säkra på. Begäret – lika mycket den enda kampen mot döden som längtan efter att slutligen förenas – kan leva skilt från den sexuella njutningen. Begäret som får oss att vakna mitt i natten och se världen med nya ögon. Begäret som gör oss sårbara och driver oss att undra över huruvida den andre finns kvar och – om så – kommer att förbli kvar. I begärets utkanter uppehåller sig rädslan för att bli övergiven.

...dem, avklippt inte bara av makten, utan också av dess mekanismer (vetenskapen, vetandet, konsten.) När en diskurs av ett sådant slag borttrycks av sin egen kraft, blir avledd till det inaktuella, landförvissad utanför alla former av flocktillhörighet, kvarstår endast att vara platsen, hur liten den än må vara, för en bekräftelse. Denna bekräftelse är på det hela taget subjektet i denna bok som härmed tar sin början." Min översättning.

67. Johansson, Per Magnus (2014), *Psykoanalys och humaniora*.

Jag dör om du lämnar mig.

I anslutning till lusten och begäret tar den förnuftiga och vardagliga kärleken form, som en förvissning om att med lust och begär kunna inreda ett hem som har förmågan att försvara och bevara dem. Ett institutionellt skydd som kan göra att lusten och begäret lever vidare. Och som möjliggör att det genealogiska projektet förs vidare inom civilisationens ramar och krav. Hoppet om att det skall vara möjligt att förena lust och begär med vana och rutin, och att den institutionaliserade kärleken – äktenskapet, den gemensamma platsen – skulle kunna utgöra garantin för att såväl lusten som begäret inte bleknar, tynar bort och tystnar. Att det som var självklart och starkt skall förbli så.

Genom äktenskapet pekar vi ut vem som skall vara föremålet för begär och lust och anger vem som är mor och vem som är far. Inom denna ram skall barnen hitta fram till att själva bli begärande kulturvarer. I äktenskapet förväntas de två älska varandra i nöd och i lust; i såväl sorg som glädje. Bergfast skall de två älska varandra. Och på en annan scen – den andra scenen – lever hos var och en av oss de avgörande frågorna till viss del frikopplade från de stora besluten och den institutionella iscensättningen.

I förhållande till lusten och till begäret ställs i kärleken frågan: Vad kan jag göra med den andre?

Hur utmanar jag min ensamhet? På tu man hand eller ensam? Vilka uttrycksformer kan begäret och lusten finna? Vad gör jag med min brist i världen? Och vad gör den med mig?

Vad vill jag den andre? Och vad vill den andre mig? Vem kan jag lita på? Vad kan jag lita på hos den andre?

Hur länge finns du för mig? Vill du att jag skall leva vidare? Är min utsatthet också din? Bär jag min sårbarhet ensam? Klarar jag mig utan dig? Överlever jag på egen hand? Eller blir jag en människa – som har tillgång till lust och är begärande – först genom att jag ställer mig i en djupare förbindelse till den andre?

Blir jag begärande först när jag talar sanning?

När jag om igen läser dessa rader som jag skrev under ett års tid och publicerade för snart två år sedan i *Psykoanalys och humaniora* – i avsnittet "Anteckningar om kärlekens villkor" – förstår jag att jag har varit drabbad av kärlekens dramatik. Stendhals ord, som Philippe Sollers refererar till, blir begripliga på ett nytt sätt; att kärleken för honom alltid varit den största angelägenheten i hans liv, kanske till och med den enda.⁶⁸ Och någonstans inom mig klingar Freuds tanke: att finna är att återfinna.

Litteratur

- Andersson, Lena (2013). *Egenmäktigt förfarande*, Natur och kultur, Stockholm.
- Andersson, Lena (2014). *Utan personligt ansvar*. Natur och Kultur, Stockholm.
- Barthes, Roland (1977). *Fragments d'un discours amoureux*. Éditions du Seuil, Paris.
- Durrell, Lawrence (1961). *Clea*. Norstedts, Stockholm.
- Freud, Sigmund. *Samlade skrifter av Sigmund Freud (S Skr)*, band V ("Sexualiteten") (1998). Natur och Kultur, Stockholm.
- Gay, Peter (1990). *Freud*. Bonniers bokförlag, Stockholm.
- Hipp, Dietmar (2008). "Gefährliche Liebe". *Der Spiegel* 11/2008.
- Illouz, Eva (2013). *Därför gör kärlek ont. En sociologisk förklaring*. Daidalos, Göteborg.
- Johansson, Anders (2015). *Kärleksförklaring – subjektiveringens dialektik*. Glänta produktion, Göteborg.
- Johansson, Per Magnus (2014). *Psykoanalys och humaniora*. Daidalos, Göteborg.
- Kristeva, Julia/Sollers, Philippe (2015). *Du mariage considéré comme un des beaux-arts*. Fayard, Paris.

Abstract:

The article contrasts the view on love expressed by Sigmund Freud, the founder of psychoanalysis, with an analysis of contemporary love recently presented by the sociologist Eva Illouz. Literary works from the 1960s (Lawrence Durrell) and the 2010s (Lena Andersson) provide examples of how the nature of love in works of fiction has changed from the (pre)modern to the postmodern era. A conclusion is that there is a risk of losing the poetic dimension, the mysteriousness, in the version of love that is conveyed in the free market, inundated with capitalism. Julia Kristeva and Philippe Sollers defend and exemplify the poetic aspect of love in postmodern time. The text includes reflections from

68. Kristeva/Sollers (2015), s 145.

psychoanalytical practice, and describes a situation that is complex and full of nuances. The author ends the article on a personal note, with a passage on the conditions of love.

English title: Postmodern love

Keywords: Lena Andersson, Lawrence Durrell, Sigmund Freud, Julia Kristeva, Eva Illouz, Philippe Sollers, psychoanalytical practice, love, postmodernism